

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности,
22. децембра 2015. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Ђорђевић и академика *Преграја Пићера*

Уредник

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2016

историју. Указао где се још такви називи места налазе. Обавио институтски посао. Дознали смо како су српске земље биле премрежене именима на почетку четрнаестог века. Такво сведочанство у садашњим историјским приликама има посебан значај.

Академик Александар Лома и дописни члан Јасмина Грковић-Мејдор уредили су зборник, обиман, обухватан, с међународним учешћем, вишејезичан, у част Франца Миклошича, зачетника славистичке науке, Копитаревог наследника, Вуковог сарадника, потписника Бечког договора о језику 1850, члана Српске краљевске академије. Латински назив зборника, *Miklosichiana bicentennialia*, није само име Миклошичеве двестагодишњице већ и знак Миклошичеве толеранције према јужнословенском културном, језичком и научном разноврсју.

О топонимији Бањске хрисовуље и о Словенцу који је задужио Србе, о зборнику с његовим именом, говориће академик Александар Лома, данас у двострукој улози, дописни члан Јасмина Грковић-Мејдор и др Јасна Влајић-Поповић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

ЈАСНА ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ

КАПИТАЛНО ДЕЛО СРПСКЕ, СТАРОСРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ ОНОМАСТИКЕ

Када је српски краљ Стефан Урош II Милутин 1313. године оснивао манастир Бањска на истоименој речици подно Рогозне код Звечана, и у њему своју гробну цркву посвећену св. Стефану, обдарио га је многим поседима: преко 80 села и катуна. А манастирска имања, не случајно него плански, није груписао у близини већ их је распоредио на разне стране краљевства му (стр. 295–296), у широком распону од Саве до јужног Приморја и Скадарског језера, од Пештери до извора Лима, од Лаба до источне Херцеговине (стр. 16).

Све је то подрбно пописано у оснивачкој повељи са златним печатом, хрисовуљи, званој и по цркви, Светостефанска, и по самом манастиру, Бањска. (Ово друго име је, будући дистинктивније, усвојено и у овој књизи). Та је хрисовуља сачувана до данас и сматра се једном од три – са језичке тачке гледишта – највредније старосрпске владарске повеље (поред Дечанске хрисовуље и Призренске или Светоарханђелске хрисовуље цара Душана).

Када је краљ Милутин својој задужбини поклањао бројна имања сигурно ни слутио није да ће његова владарска издашност једнога дана бити

тако драгоцена за српску науку о језику, нарочито за њену грану ономастику – односно подграну, топономастику. Тачно 700 година након почетка изградње манастира Бањска, у Београду 2013. године, САНУ је издала књигу из пера проф. Александра Ломе посвећену свим топонимима – дакле, именима места – поменутих у његовој оснивачкој повељи, Бањској хрисовуљи.

Сам велелепно осликани манастир страдао је још у XV веку, те је под Турцима харан и рушен, да би тек недавно, 2004. године, био обновљен. Његова оснивачка повеља имала је среће да доспе у безбедност турског царског архива, где су је открили аустријски чиновници (стр. 300). Тако је угледала светлост дана, прво 1890. у препису Љубе Ковачевића, а затим и 2011. у изврском фототипском издању проф. Ђорђа Трифуновића, за које је Александар Лома приложио чланак о топонимији Бањске хрисовуље, из којег се – накнадним успостављањем речника и још свеобухватнијим промишљањем у њој садржаног топономастичког материјала, а на основу вишедеценијског искуства ауторовог – изродила књига која је данас пред нама.

Веома је тешко довољно јасно предочити све аспекте изузетности ове књиге. С једне стране они леже у самом њеном предмету, у богатом и разноврсном корпусу грађе коју доноси Бањска хрисовуља, те у географској разуђености њених топонима – и то у „пределима језгрених српских земаља преднемањихког доба“ (стр. 15–16), а нарочито у чињеници да је тај документ писан језиком који је у малој, али критичној мери архаичнији, ближи прасловенском него онај старосрпски језик на коме су, још увек у XIV веку, написане друге значајне повеље и остали споменици старосрпске писмености. И сам аутор, поред поменутих квалитета самог корпуса, управо фактор верности и прецизности предаје топонима и антропонима у Бањској хрисовуљи истиче као елемент нарочите вредности ове повеље за лингвистичка истраживања.

Сви остали аспекти изузетности ове књиге леже у начину на који је топономастички садржај Бањске хрисовуље приказан и проучен: онако како то досад нико није урадио ни са овом хрисовуљом (којом су се, у ограниченој мери, већ бавили неки истраживачи) нити са неком другом.

Кратак наслов, *Топонимија Бањске хрисовуље*, као каква капа или врх леденог брега смештеног на 386 страница, описује само садржину ове књиге, али о њеној суштини говоре тек два подналова: *ка осмишљењу старосрпској топонимској речника и ка бољем познавању ошћесловенских именовних образаца*. Како их аутор дефинише, именовни обрасци су „оне топонимске и антропонимске структуре које се виšekратно реализују на једној језичкој територији у истом или варирајућем лику; [та] варијантност може бити фонетска, морфолошка и лексичка. Однос међу појединим реализацијама иде од потпуне подударности, преко закономерног гласовног разилажења и морфолошко-творбених варијација до различитих лексичких попуна обрасца“ (стр. 12).

Циљевима наведеним у поднасловима води овде изложени прототип речника састављен на основу свих топонима и топографских термина из Бањске хрисовуље, али не само кроз његових 650 узбучених одредница (тачније, има их 651) које заузимају централно, друго поглавље (на преко 200 страница), већ пре свега кроз исцрпни попис творбених типова реализованих тим инвентаром топонима, што чини кључно, треће поглавље (на скоро 30 страница, са 36 основних типова и око стотину подтипова). Оно представља највећи, суштински, капитални и јединствени допринос ове студије српској, старосрпској и словенској ономастици, а притом има и највећу могућу релевантност за компаративне увиде у моделе творбе имена на општесловенском и прасловенском нивоу. Како сâм аутор истиче, дотични речник је заправо „жељена база речнички уобличених података о свим топонимима [...] посведоченим у старосрпским и српскословенским споменицима“, коју треба конципирати тако да средишњу улогу у интерпретацији појединог имена игра опредељење творбеног типа (у оквиру неке постојеће типологије), у коју сврху је овде, на основу довољно великог старосрпског узорка, начињен прелиминарни модел творбене типологије, отворен за будуће дораде на основу новог материјала (стр. 13–15).

Наредно, четврто поглавље (на 15 страница) насловљено Развоји и промене топонима од њиховог бележења у Бањској хрисовуљи до данас (а већина их јесте очувана, у истом или измењеном лику), осим пописа непромењених имена, садржи и детаљну класификацију фонетских и морфолошких измена и преосмишљења. Ова два поглавља, треће и четврто, систематски су, одговарајућим референцама, уграђена у сваку од 651 одреднице прототипског речника. Те унутрашње референце су оно што – поред филолошких напомена и историјских коментара те, наравно, етимолошког суда и етимолошког коментара – овај речник чини не простим речником већ збирком чланака. Другим речима, готово свака његова одредница представља, зависно од сложености проблема, мању или већу именословну студију. (На ово ћу се вратити, да поткрепим ту тврдњу). У петом поглављу аутор се осврће на оно што ова топономастичка енциклопедија у малом пружа као вантопономастички допринос. Илуструје то конкретним примерима који чине: а) допринос познавању прасловенске лексике (кроз 20-ак реконструкција којих нема у два водећа прасловенска речника); б) допринос познавању старосрпске лексике (кроз најраније, директне и индиректне, потврде за око 130 речи, међу њима *бор*, *буква*, *бресџ*, *орак*, *џаџраџ*, *храсџ*; односно *брус*, *џумно*, *дуге*, *куџао*, *лађа*, *џруг*); затим в) допринос познавању старосрпске и прасловенске антропонимије (кроз 20-ак досад непосведочених имена) и нарочито г) допринос историјској фонологији српског језика (остварен захваљујући томе што се у Бањској хрисовуљи прецизно бележи, осим полугласа и *џаџа*, још *џери* и палатално *р*). У последњем, шестом поглављу, сумира се оно што представља значај Бањске хрисовуље за културну и ет-

ничку историју (На то ћу се вратити једним илустративним примером). Посебну драгоценост чине регистри имена и речи, сортирани по језицима (на 70 страна), са близу 7.000 облика – где више од половине чине српски и старосрпски односно српскословенски. Чак и кад се од тог збира одузму графички дублети, граматички варијетети и суфиксални елементи, јасно је да број обрађених речи далеко премашује 651 одредницу.

Откуд толики нумерички раскорак? Отуд што готово да нема одреднице у којој није протумачен или бар поменут – по правилу са референцом на литературу – осим насловног и још неки сродан или сличан топоним, антропоним или апелатив (кога нема у Бањској хрисовуљи, нпр. под *Валач* и *Ваљево*, под *Дрим* и *Дрина*, под *Книна* још *Книн* и *Кнић*, под *Модры мѣл* и *Мионица*, под *Пива* и *Тара*, под *Пећ* и *јећина*, под *Плав* и *силав*, под *Призрен* и *Озрен*, под *Чахор* и *Бихор*, под *чело* и *зачеље*, *йрочеље*, *начело*). То је разлог што овај речник далеко превазилази опсег не само Бањске хрисовуље већ и старосрпског топономастикона, претварајући се у прелиминарни, свеукупни српски топономастички речник (на махове и у етимолошки речник). Бањска хрисовуља садржи многе топониме који се срећу и на другим местима (нпр. само у Београдском атару данас постоје барем два, *Алџина* и *Шујља сџена*, чије тумачење садрже прва и последња одредница овог речника, *Алџин* и *Шујља сџџна*). Другим речима, када би се ма који други узорак српске топонимије узео у фокус, било старосрпске (нпр. из неке друге хрисовуље), било савремене (из одређене географске области), показало би се да је велики део инвентара тих топонима већ обрађен у овој књизи. Само би требало допунити податке о историјским потврдама за дотичне локације, уместо оних у Бањској.

У овој књизи тек понешто остаје неистумачено (укупно два имена означена су као „Нејасне структуре“: *Бујшоља* и *Хмога*, док је нпр. за *Мачва*, иначе дефинисано као „име нејасне структуре, подложно различитим интерпретацијама“, подробно дискутована свака од досад предлаганих интерпретација, на укупно 2 странице). Ништа у овој књизи није непромишљено, све се преиспитује, много тога открива и расветљава до детаља, додају се нова факта, откривају се и продубљују везе – пре свега словенске. Успостављају се нове изоглосе и прасловенске реконструкције (стерп. *Валач* се спаја са стчеш. *Valač*), коригује се важећа хронологија (синтагма *како се ками вѣлѣ* очврснула је у сложеницу *камивао* вероватно два века раније него што се досад мислило), разоткривају се паретимолошка преосмишљења (данашње *Уљаре* нема везе са *уљем*, већ је од *Улјарје* ‘пчелари’), прецизира се творба (данашња *Глухавица* је од *Глуха вѣс*, другачије него *Ораховица* од *орач*) итд.

Ево како то изгледа, на најпростијем примеру једне оронимске одреднице:

РОГОЗНО п. данас планина *Роџозна* f. Најранији помен је у папском писму из 1303: *de Rogosna* (Јиречек 1879: 47 / Јиречек 1: 261, н. 155) када је

ту била католичка дијецеза, везана свакако за присуство сашких рудара и/ли дубровачких и которских трговаца. У турском попису из 1571. помиње се „застрашујућа и опасна планина Рогозна“ (Катић Т. 2010: 255) [...] Од псл. [придева] **rogozьnъ* adj. од [именице] **rogozъ* ‘шевар, шаш’, вероватно ‘језеро обрасло рогозом’ (творбени тип § 2.3.2., АУ= асуфиксална универбизација). Такав назив има тачне паралеле широм словенског света (као *Rogóžno*, језеро у Пољској, *Роїозног*, више језера у Русији, иначе чест топоним, нпр. *Rožozná* село у Чешкој итд.). [...] С обзиром на значење основне речи, и на средњи род, име се најпре односило не на планину него на планинско језеро на њој, под Црним врхом, које се данас зове једноставно *Језеро* (Петровић П. 1984: 28). Женски род се јавља доста рано (уп. лат. *de Rogosna* из 1303, и средином XIV *Rogosna* Динић 1978: 81) и плод је преноса са првобитног денотата – језера на гора или планина“ (стр. 191). Дакле, овде имамо случај да је једна неспорна етимологија и најмања могућа разлика између старосрпског и савременог лика, садржана само у промени рода, повод за: три историјска цитата (Јиречек, Динић, Катић), и коментар на први од њих (о католичкој дијецези), један исцрпан опис из антропогеографске литературе (Петровић П.) те за изношење компаративног словенског материјала – све то да би се могао несметано извести закључак да је промена рода условљена променом денотата (у процесу универбизације).

Бројни су примери сасвим нових решења која по правилу иду у смеру онога што би се најкраће могло описати као разбијање мита о алоглотији. Ради се о битном мењању представе „о топонимији српских земаља која се обликовала у науци и широким образованим круговима пре више од сто година и добрим делом одржала до данас [...] да ово тле врви траговима предсловенског, романизованог или нероманизованог становништва које су Словени затекли и мешали се са њим након досељења на Балкан. Таква слика створена је због присуства бројних „тамних“ имена у данашњој топонимији, која се не тумаче из савременог језика или бар нису на први поглед препознатљива као словенска. [...] Овде размотрени узорак БХ намеће закључак да је истина управо супротна, а можемо рећи већ на основу досадашњих, иако непотпуних, увида, да га грађа других извора не би битније изменила. Када те тобожње предсловенске остатке сагледамо у њиховим изворнијим ликовима и у широком, свесловенском поредбеном видокругу, показује се да се у огромној већини случајева заправо ради о реликтима из раних слојева словенске топонимије на овом тлу“ (стр. 297).

Случајеви познатијих речи превише су сложени за препричавање, па ћу предочити пример који је, надам се, лакше пратити.

МИКУЉШТИЦА Данашње име села *Микушница* одраз је хидронима који је у БХ регистрован у облику *Микуљшћница*, што аутор преко универбизације **Микуљшчица* изводи од реконструкта **Микуљска рѣка*. Њему у основи он не види, као неки ранији истраживачи, нити рум. *Micul* ‘мали’ (као

ЛИ једног (!) влаха поменутог у БХ), нити рум. *Micula* ‘Никола’, што Скок предлаже уздржано, будући свестан једнакости антропонима *Микула* и *Никола*. Овде се та варијантност у одразу гр. Νικόλαος, као старог хришћанског хагионима, илуструје низом потврда где он у старосрпском долази у облику *Микула*, највише у Далмацији (још од XI века на Башчанској плочи), *Микулиндан* ‘Никољдан’ (XII–XIII век), *Микоулица* (Дубровник, XIII век), презиме *Микулић*, топоним *Микулићи* (села код Цриквенице и Цетиња), те се истиче да је хагионим у лику *Микула* био одомаћен не само код католичког живља него и код православних Срба, чак и код Руса где је *Микула* народски облик за *Николай* – отуд тамо село *Микулина* (нпр. код Смољенска), са потпуном паралелом у нашем *Микулина*, старо село са црквином код Рашке, или стрп. *Микуља* у Срему (из повеље манастира Крушедола, с краја XV века). Даље се овде пореди, само са другим суфиксом, и ороним *Микуљак* из Азбуковице, на ушћу Грачанице у Дрину, зван такође *Никуљак* (тако Љ. Павловић, СЕЗБ 46: 333, 475). Ове чињенице, као и још неки историјски подаци у прилог именовању према св. Николи (као епониму цркве), додатно су поткрепљени аргументом неодговарајуће творбе (суфикс *-ишица* не долази на лична имена), а најзад и ванлингвистичким фактором мале вероватноће именовања реке по једном номадском сточару, влаху, уместо по свецу коме је била посвећена оближња црква (стр. 144–146). Дакле, ова мала фонетска разлика недвосмислено се тумачи из домаћих средстава (на српском тлу и ширем словенском терену). То указује на њен системски карактер и неоправданост претпоставке о изолованом страном утицају.

Ова је књига намењена првенствено филолошкој струци, домаћим и страним ономастичарима, етимолозима, историчарима језика, али она пружа – није претерано рећи – праву гозбу и за истраживаче српске и словенске културне, етничке, политичке историје, етнографије, антропогеографије, историјске географије итд.

Топонимија Бањске хрисуље не чита се лако, не може се „савладати“ одједном, али у сваком наврату доноси ново сазнање и интелектуално задовољство; из одреднице у одредницу она успоставља хронолошку вертикалу од наше српске садашњости, преко старосрпског средњег века до општесловенског и прасловенског старог века. Ово тврдим из личног искуства вишекратног читаоца.

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЛДОР

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНОСТ МИКЛОШИЧЕВОГ РАДА

Зборник радова посвећен Францу Миклошичу, јубиларни, објављен о двестотој годишњици његовога рођења, настао је у заједничкој жељи уред-